

Leontyna BARWiNSKA

**Udział ludności województwa lubelskiego
w wędrówkach międzywojewódzkich¹**

Участье населения Люблинского воеводства в межвоеводской миграции

The Participation of the Lublin Voivodeship Population in Intervoivodeship
Migrations

Wędrówki ludności województwa lubelskiego, podobnie jak i ludności całej Polski, przyjęły w ciągu ostatnich trzydziestu lat nie spotykane dotąd rozmiary. Specyficzny charakter tych wędrówek wywiera wpływ na strukturę i rozmieszczenie ludności w takim stopniu, że zasługuje na odrębne potraktowanie.

Lata masowych przemieszczeń ludności rozpoczęły się wraz z wybuchem II wojny światowej. Począwszy od tego momentu aż do chwili obecnej ruchliwość społeczeństwa występuje w takich rozmiarach, że staje się głównym czynnikiem kształtującym liczbę ludności i strukturę demograficzno-społeczną województwa. Wobec dużego natężenia wędrówek ruch naturalny odgrywa rolę niemal drugorzędną. Jego współczynniki, liczba i struktura ludności stają się w pewnej mierze zjawiskiem wtórnym, konsekwencją ruchu wędrówkowego.

W ciągu trzydziestu lat zmianom ulegały jednak motywy, kierunki, natężenie i charakter wędrówek, co pozwala na wydzielenie kolejnych okresów o odrębnej specyfice. Ruch wędrówkowy wykazuje przy tym dwie dominujące cechy, które stawiają woj. lubelskie w rzędzie województw wybitnie emigracyjnych. Pierwszą jest ujemne saldo wędrówek zewnętrznych w stosunku do województwa, w tym także ujemne saldo

¹ Temat ten, w nieco węższym zakresie, przedstawiony został na IV Anglo-Polskim Seminarium w Nottingham (2) i stanowi część szerszego opracowania zagadnienia wędrówek ludności województwa lubelskiego w ogóle.

wędrówek międzywojewódzkich. Województwo lubelskie wykazuje za lata powojenne ujemne saldo wędrówek w stosunku do wszystkich województw z wyjątkiem kieleckiego, które jedyne w kraju posiada ujemne saldo wędrówek za ten okres, nawet w odniesieniu do lubelskiego. Cechą drugą jest również ujemne saldo wędrówek wewnątrzwojewódzkich w relacji wieś — miasto na korzyść tego drugiego.

W niniejszym opracowaniu omówiony będzie problem udziału ludności w wewnętrznych migracjach międzywojewódzkich oraz wynikłe stąd powiązania woj. lubelskiego z resztą kraju w okresie 1939—1970.

O kierunkach i strukturze przemieszczeń ludności oraz o specyficznym udziale tych przemieszczeń w zachodzących procesach demograficzno-społecznych w pewnym zakresie informują nas wyniki spisów powszechnych oraz dane organów ewidencji ludności. W opracowaniu wykorzystano materiały spisów powszechnych z lat 1950 i 1960, dotyczące odpowiedzi na pytania spisowe odnośnie do: 1) miejsca pobytu przy końcu sierpnia r. 1939 — w spisie z 3 XII 1950 r. (w przypadku dzieci urodzonych po r. 1939 pytanie dotyczyło miejsca pobytu matki); 2) miejsca pobytu w czasie spisu z r. 1950 — w spisie z 6 XII 1960 r. (w przypadku dzieci urodzonych po r. 1950 pytanie dotyczyło miejsca pobytu matki).

Informacje o rozmiarach i strukturze wędrówek w latach 1961—1970 oparto na sprawozdawczości organów ewidencji ludności o ruchu wędrówkowym (10, 11, 12). Są to dane o kierunkach wymeldowań i zameldowań ludności.²

Niejednolity charakter materiałów źródłowych narzucił pewne ograniczenia. Ponieważ spisy powszechne nie dostarczają informacji o kierunkach odpływu ludności poza tereny objęte spisem, w opracowaniu w zasadzie pominięto migracje zewnętrzne, zawężając problem do międzywojewódzkich powiązań wędrówkowych. Różny charakter materiałów wyjściowych narzucił ograniczenia i w zakresie porównywalności. Informacje o wędrówkach w latach 1939—1960, oparte o spisy powszechne, przedstawiają tylko ostateczny efekt wędrówek ludności, jej przemieszczeń, przesiedleń itp., jakie miały miejsce w okresie objętym każdorazowo pytaniem spisowym, tj. w latach 1939—1950 oraz 1951—1960. Sprawozdawczość o ruchu wędrówkowym ludności, na której oparte jest omówienie wędrówek w latach 1961—1970, informuje jedynie o liczbie i kierunkach wymeldowań w latach międzyspisowych (14). Wreszcie charakter materiałów źródłowych przesądził w dużym stopniu o podziale omawianego

² Niejednolitość materiałów źródłowych wynika z tego, iż w momencie przygotowania do druku niniejszej publikacji nie były jeszcze opublikowane wyniki spisu z 8 XII 1970 r. dotyczące odpowiedzi na pytanie spisowe odnośnie do miejsca pobytu w czasie poprzedniego spisu. Jednocześnie brak szczegółowych danych o rozmiarach zameldowań i wymeldowań za lata 1951—1960.

trzydziestolecia na okresy — uwarunkowane nie tylko odrębną specyfiką wędrowek, ale w znacznej mierze grupowaniem danych przez kolejne spisy ludności, a ściślej przez każdorazowe odnośne pytania spisowe.

PRZEMIESZCZENIA LUDNOŚCI SPOWODOWANE WOJNĄ I JEJ SKUTKAMI 1939—1950

Największe natężenie przemieszczeń ludności wystąpiło w latach 1939—1950, objętych pytaniem spisowym z dnia 3 XII 1950 r. Z uwagi na charakter występujących w tym czasie migracji jest to odcinek czasu obejmujący dwa różne okresy. Okres pierwszy (1939—1944) to lata wojny, okres drugi (1945—1950) to lata bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych na obszarze woj. lubelskiego, aż do spisu powszechnego w r. 1950. Dane liczbowe dla tych dwu okresów są bardzo skąpe. Pośrednio na interesujący nas temat rzucają nieco światła wyniki Sumarycznego Spisu Ludności z 14 II 1946 r. Po raz pierwszy od chwili wybuchu wojny pełniejsze ujęcie przemieszczeń ludności dał dopiero Narodowy Spis Powszechny z 3 XII 1950 r.

LATA WOJNY (1939—1944)

Mimo wyjątkowo skąpych danych okres migracji ludności w czasie II wojny światowej, z uwagi na ich wyjątkową specyfikę, wyodrębniono jako pierwszy w omawianym trzydziestoleciu. Okres ten charakteryzują ogromne zmiany w liczbie i strukturze ludności, spowodowane bądź stratami, bądź przemieszczeniami ludności w czasie II wojny światowej. Należą tu straty poniesione bezpośrednio w trakcie działań wojennych, eksterminacja ludności przez okupanta, wywóz na przymusowe roboty do Niemiec, przesiedlenia, ucieczki przed represjami itp. Były to lata, w których trudno oddzielić zmiany wynikłe z przemieszczeń ludności — występujących wówczas w bardzo różnej formie — od zmian spowodowanych ruchem naturalnym i stratami związanymi bezpośrednio z wojną. Brak ścisłych danych dla lat 1939—1944 nie pozwala na precyzyjne określenie wielkości zmian. Szereg interesujących nas procesów w ogóle umknął spod kontroli, inne mogą być odtworzone tylko częściowo, a o ich rozmiarach świadczyć może jedynie stopień, w jakim zachwiane zostały proporcje struktury demograficznej województwa.

Spis z lutego r. 1946 wykazał ubytek ponad 440 tys. osób w porównaniu ze stanem z sierpnia r. 1939 (tab. 1). Liczba mieszkańców miast spadła w latach 1939—1946 do 68,1% stanu z okresu przedwojennego; ubytek na wsi wyniósł niewiele ponad 17,5%. Owe 440 tysięcy nie reprezentuje jednak w całości strat z lat wojny, ale jedynie saldo ruchu rzeczywistego za okres sierpień 1939 — luty 1946, a zatem obejmujący

około półtora roku już po wyzwoleniu woj. lubelskiego. Tuż po zakończeniu działań wojennych, a więc już w drugim etapie, miały miejsce masowe przemieszczenia ludności, w których przez krótki okres czasu napływ przeważał nad odpływem. Ta nadwyżka wędrowek stanowi — obok przyrostu naturalnego — sumę, o którą powinny być powiększone straty, albo ściślej ubytki w liczbie przedwojennych mieszkańców woj. lubelskiego. F. U h o r c z a k (18) ocenia straty woj. lubelskiego na około 730 tysięcy. Tego rzędu straty stawiają to województwo na drugim miejscu, po Warszawie łącznie z woj. warszawskim, pod względem wielkości strat ludnościowych w czasie II wojny światowej.

Szczególnie wysokie straty poniosły miasta. Ubytek ludności miejskiej (tzn. przedwojennych mieszkańców) w czasie wojny był znacznie wyższy, niż by to wynikało ze spisu w lutym r. 1946, który wykazał ponad 127 tys. osób mniej niż szacunek z sierpnia r. 1939. Sama ludność żydowska stanowiła bowiem przed wojną około 43% ludności miejskiej, tj. ponad 170 tys. osób.³ Po wojnie pozostała znikoma część tej grupy ludności.

Tab. 1. Ludność województwa lubelskiego w latach 1939—1970
The Lublin voivodeship population, 1939—1970

Rok Year	Ogółem — Total		Miasto — Town		Wieś — Country	
	W tys. thous.	%	w tys. thous.	%	w tys. thous.	%
1939 ^{a,c}	2 195,0	100,0	405,0	18,5	1 790,0	81,5
1946 ^{b,c}	1 753,0	100,0	276,2	15,8	1 476,8	84,2
1950	1 638,0	100,0	291,0	17,8	1 347,0	82,2
1955	1 718,7	100,0	340,4	19,8	1 378,3	80,2
1960	1 823,3	100,0	452,4	24,8	1 370,9	75,2
1965	1 900,5	100,0	503,9	26,5	1 396,6	73,5
1970	1 921,5	100,0	592,3	30,8	1 329,2	69,2

Źródło: Roczniki statystyczne woj. lubelskiego 1969, 1971. Dane wg stanu w dniu 31 XII, a) szacunek na koniec 1939 r., b) stan w dniu 14 II 1946 r., c) bez powiatu Siedlce.

³ Według Małego Rocznika Statystycznego 1939 w miastach woj. lubelskiego w r. 1931 żyło 171,4 tys. osób wyznania mojżeszowego (9).

OKRES ZASIEDLANIA ZIEM ZACHODNICH (1945—1950)

Drugi okres obejmuje masowe wędrownki ludności, występujące na terytorium woj. lubelskiego bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych aż do momentu Spisu Powszechnego z grudnia r. 1950. Spis ten jest o tyle istotny, że dostarcza po raz pierwszy informacji o kierunkach i rozmiarach przemieszczeń ludności w Polsce. W latach 1945—1950 szczególnie duże rozmiary przyjęły międzywojewódzkie wędrownki ludności związane z powrotami do domów osób wysiedlonych przez okupanta w czasie wojny z woj. poznańskiego, byłego pomorskiego i częściowo łódzkiego oraz wędrownki związane z udziałem ludności woj. lubelskiego w zasiedlaniu Ziem Zachodnich. Wędrownki ludności związane z przesiedleniami w czasie wojny i powrotami tuż po wojnie w ogóle umknęły kontroli statystycznej, ponieważ znalazły się poza zasięgiem odnośnego pytania spisowego z r. 1950.

Liczba osób, które w następstwie wędrownek w latach 1939—1950 znalazły się w innych województwach, stanowiła jedną piątą mieszkańców woj. lubelskiego w r. 1950.⁴ Liczba ta była 9,5 raza wyższa od liczby ludności, która w tym czasie wędrowała w kierunku przeciwnym. Przewaga odpływu nad napływem⁵ wystąpiła w stosunku do wszystkich województw z wyjątkiem kieleckiego (ryc. 1).

W świetle spisu główna masa odpływu skierowana była na Ziemię Zachodnie, na które przypadło około 4/5 całego odpływu z woj. lubelskiego w latach 1939—1950 (tab. 2).⁶ Ponieważ zasiedlanie Ziem Zachodnich praktycznie rozpoczęło się w połowie r. 1945, zatem największe natężenie odpływu z woj. lubelskiego do innych województw wystąpiło już po wojnie.

Przewaga odpływu na Ziemię Zachodnie była zjawiskiem charakterystycznym dla całego obszaru Ziem Dawnych (10). Różnice wystąpiły jedynie w kierunkach i w natężeniu tego odpływu. Ludność woj. lubelskiego osiedlała się głównie w województwach: wrocławskim, olsztyńskim, koszalińskim, szczecińskim oraz gdańskim. Łącznie tych pięć województw przyjęło ponad 70% ludności z woj. lubelskiego, która w r. 1950 znalazła się poza jego granicami. Jeśli cały napływ do danego województwa — w ramach międzywojewódzkich wędrownek — przyjmiemy za 100%, to udział woj. lubelskiego waha się w granicach od 3% w woj. opolskim do 13% w olsztyńskim. Udział ten byłoby nieco niższy, jeśli wziąć pod uwagę ogół

⁴ Ogólna liczba ludności woj. lubelskiego wykazała maksymalny spadek w r. 1949, kiedy to zanotowano 1623,0 tys. osób, co odpowiadało zaledwie 73,9% stanu przedwojennego na tym obszarze.

⁵ O ile w tekście nie zaznaczono inaczej, „odpływ” oznacza odpływ z woj. lubelskiego, a „napływ” jest równoznaczny z napływem do woj. lubelskiego.

⁶ Nie jest tu oczywiście wzięty pod uwagę odpływ poza granice kraju, o którego rozmiarach, szczególnie w czasie wojny, brak bliższych danych.

Ryc. 1. Międzywojewódzkie wędrówki ludności woj. lubelskiego w latach 1939—1950
wg danych spisowych
Intervovodeship migrations of the Lublin voivodeship population, 1939—1950,
according to the census of 1950

ludności napływowej do danego województwa. W niektórych bowiem przypadkach napływ z zagranicy, potraktowany łącznie z napływem z kierunków nie ustalonych, sięgał połowy całego napływu w tym okresie (woj. opolskie, zielonogórskie, katowickie).⁷

Jeśli chcemy mówić o roli woj. lubelskiego w zasiedlaniu Ziem Zachodnich, to należałoby określić ją także przy pomocy wskaźnika udziału ludności pochodzącej z woj. lubelskiego w stosunku do ogólnej liczby mieszkańców danego województwa. Wskaźnik ten był bardzo niski w przypad-

⁷ W tym przypadku dane dla województw katowickiego i gdańskiego dotyczą tylko tych ich części, które wchodziły w skład Ziem Zachodnich.

Tab. 2. Przemieszczenia ludności woj. lubelskiego w latach 1939—1950
The Lublin voivodeship population movements, 1939—1950

Województwa Voivodeships	Ludność województwa lubelskiego w roku: The Lublin voivodeship population in:			
	1939 — wg kierunków odpływu (miejsca za- mieszkania w r. 1950) 1939 — by direction of destination according to the place of residence in 1950		1950 — wg kierunków napływu (miejsca za- mieszkania w r. 1939) 1950 — by direction of origin according to the place of residence in 1939	
	w tys. thous.	w odsetkach percentage	w tys. thous.	w odsetkach percentage
Miasto st. Warszawa	10,7	3,3	9,6	27,8
Miasto Łódź	7,0	2,1	0,5	1,5
Białostockie	2,1	0,6	1,6	4,6
Bydgoskie	9,4	2,9	1,5	4,4
Gdańskie	35,4	10,7	0,6	1,7
Katowickie	8,4	2,6	0,9	2,6
Kieleckie	4,0	1,2	5,3	15,4
Koszalińskie	41,8	12,8	0,0	0,0
Krakowskie	4,2	1,3	1,6	4,6
Łódzkie	3,5	1,1	1,3	3,8
Olsztyńskie	48,8	14,9	0,1	0,3
Opolskie	5,3	1,6	0,1	0,3
Poznańskie	8,9	2,7	1,6	4,6
Rzeszowskie	3,3	1,0	3,2	9,3
Szczecińskie	41,3	12,6	0,0	0,0
Warszawskie	11,3	3,5	6,5	18,8
Wrocławskie	62,7	19,2	0,1	0,3
Zielonogórskie	19,2	5,9	0,0	0,0
R a z e m	327,3	100,0	34,5	100,0
Migracje międzywojew.				
Intervoivod. exchange	327,3	18,1	34,5	2,2
Napływ z zagranicy	X	X	87,3	5,4
Abroad immigration				
Nie ustalone	X	X	5,5	0,3
Unknown				
Ludność zasiedziała od				
1939 r.	1482,8	81,9	1482,8	92,1
Population living in the				
Lublin voivodeship				
since 1939				
Ludność ogółem	1810,1	100,0	1610,1	100,0
Total population				

Źródło: Rocznik Demograficzny 1945—1966.

ku województw o znacznym odsetku ludności autochtonicznej, zamieszkałej tu od r. 1939 (tab. 3). Ludność z woj. lubelskiego stanowiła zaledwie 0,7% ogółu ludności w woj. opolskim, w którym aż 78,9% mieszkańców przypadło łącznie na ludność autochtoniczną i pochodzącą z zagranicy (napływ ze Związku Radzieckiego i reemigranci).

Powiązania wędrowskie woj. lubelskiego z obszarem Ziemi Dawnych — w przeciwieństwie do Ziemi Zachodnich — miały w latach 1945—1950 raczej formę dwustronnej wymiany. Przy znacznie niższym odpływie pojawił się napływ z tych terenów. Odpływ z woj. lubelskiego do województw bardziej odległych na ogół był wyższy, zaś do województw bezpośrednio sąsiadujących — najniższy (wyjątek stanowi Warszawa — miasto i województwo warszawskie). Odwrotnie kształtował się napływ — był on wyższy z województw sąsiadujących i minimalny z bardziej odległych. W efekcie powiązania wędrowskie z województwami sąsiadującymi, niewielkie pod względem intensywności, miały charakter niemal zrównoważonej, dwustronnej wymiany przy na ogół nieznacznej przewadze odpływu z woj. lubelskiego.

Spośród województw sąsiadujących z woj. lubelskim bardzo duży napływ wystąpił z Warszawy (uzasadniony jej zniszczeniem) i z woj. warszawskiego — objął łącznie blisko 47% całego napływu w ramach wędrowek międzywojewódzkich. Potwierdzeniem wniosku o jednostronnych raczej powiązaniach migracyjnych woj. lubelskiego z pozostałym obszarem Polski jest również to, że napływ z Warszawy, najwyższy spośród wszystkich województw, który dał niemal 26% całego napływu do woj. lubelskiego, stanowił zaledwie 2,3% całego odpływu z Warszawy.⁸

Z punktu widzenia wzajemnego oddziaływania miasta i wsi interesujący jest udział ludności woj. lubelskiego w procesie urbanizacji kraju w drugim okresie jej wędrowek, tzn. w latach 1945—1950. Pewnym miernikiem jest odsetek w jakim ludność miejska a w jakim wiejska — migrująca poza granice województwa — osiedliła się w mieście albo na wsi. Temat ten został obszernie, choć nie w pełni omówiony w pracy Kosińskiego (5) traktującej o pochodzeniu terytorialnym ludności Ziemi Zachodnich. Autor zestawiał dane o napływie z poszczególnych województw oddzielnie do miast i oddzielnie na wieś. Natomiast nie uwzględnił — z powodu braku danych — charakteru osiedli (miasto, wieś), z których napłynęła ludność. Ponieważ jednak Ziemia Zachodnie skupiły blisko 80% całego odpływu z woj. lubelskiego w ramach wędrowek międzywojewódzkich w latach 1939—1950, warto poświęcić temu opracowaniu nieco uwagi.

Według danych zawartych w pracy Kosińskiego około 50% całego napływu z Ziemi Dawnych na Ziemię Zachodnie znalazło się w miastach

⁸ Niższy w tym czasie odpływ z Warszawy zanotowano tylko do trzech województw (opolskie, białostockie, rzeszowskie).

Tab. 3. Ludność województw w dniu 3 XII 1950 według miejsca zamieszkania w sierpniu 1939 roku
The voivodeship population by direction of origin in August 1939 (at time of census 1950)

Województwa Voivodeships	W t y m — O f w h i c h										
	Ludność ogółem w dniu 3 XII 1950 Total population at 3 XII 1950		Ludność napływowa — Inward migration								Nie ustalone Unknown
	Ludność zamieszkała od VIII 1939 Residents since VIII 1939		W t y m — O f w h i c h				Z zagranicy From abroad		Z zagranicy From abroad		
	Ogółem Total	Ludność zamieszkała od VIII 1939 Residents since VIII 1939	Z innych województw From other voivodeships		W t y m z woj. lubelskiego Of which from the Lublin volv.		Ogółem Total			Ogółem Total	
w o d s e t k a c h — p e r c e n t a g e s											
Polska	100,0	72,5	26,8	17,4	1,3	9,4	0,7				
Miasto st. Warszawa	100,0	75,9	22,5	19,1	1,6	3,4	1,6				
Miasto Łódź	100,0	64,6	34,6	29,8	1,1	4,8	0,8				
Białostockie	100,0	94,7	4,9	1,8	0,2	3,1	0,4				
Bydgoskie	100,0	87,2	12,2	7,3	0,6	4,9	0,6				
Gdańskie	100,0	53,1	45,6	33,8	3,8	11,8	1,3				
Katowickie	100,0	85,7	13,7	8,4	0,3	5,3	0,6				
Kieleckie	100,0	95,9	3,6	2,5	0,2	1,1	0,5				
Koszalińskie	100,0	8,6	89,7	65,2	8,1	24,5	1,7				
Krakowskie	100,0	92,7	6,8	4,0	0,2	2,8	0,5				
Lubelskie	100,0	92,1	7,6	2,2	X	5,4	0,3				
Łódzkie	100,0	92,3	7,2	5,0	0,2	2,2	0,5				
Olsztyńskie	100,0	28,5	71,0	50,9	7,1	20,1	0,5				
Opolskie	100,0	54,0	45,3	20,4	0,7	24,9	0,7				
Poznańskie	100,0	89,4	9,9	5,6	4,2	4,3	0,7				
Rzeszowskie	100,0	92,7	6,9	1,9	0,2	5,0	0,4				
Szczecińskie	100,0	2,7	95,8	65,5	7,8	30,3	1,5				
Warszawskie	100,0	89,4	10,0	8,7	0,5	1,3	0,6				
Wrocławskie	100,0	5,0	93,8	53,9	3,7	39,9	1,2				
Zielonogórskie	100,0	2,8	96,0	52,1	3,4	43,9	1,2				

Źródło: Rocznik Demograficzny 1945—1968.

i tyleż samo na wsi. Natomiast z ogólnej liczby ludności pochodzącej z woj. lubelskiego, osiadłej na Ziemiach Zachodnich, w momencie spisu z r. 1950 w miastach znalazło się tylko 39,3%, zaś na wsi aż 60,7%. Uzasadnienie tego tkwi częściowo w bardzo niskim odsetku ludności miejskiej w ogóle w woj. lubelskim, co pozwala przypuszczać, że w odpływie ogółem był stosunkowo wysoki udział ludności wiejskiej, która w większym stopniu niż ludność miejska osiedlała się na wsi. Podobnie wysoki odsetek ludności osiadłej na wsi wystąpił tylko wśród emigrantów z dwu województw: 66% z rzeszowskiego i 60% z kieleckiego (5). Wyższy — niż by to wynikało ze średniej dla całości napływu wewnętrznego do danego województwa — odsetek ludności pochodzącej z Lubelskiego zanotowano w miastach trzech województw (wrocławskie, katowickie i opolskie). Zwraca uwagę szczególnie woj. katowickie, a właściwie jego część należąca do Ziemi Zachodnich. Tu zanotowano najwyższy odsetek ludności osiadłej w miastach — ponad 90% całego napływu z innych województw, w tym aż 94,9% z Lubelskiego. Tak wysoki odsetek osiągnęło woj. lubelskie dlatego, że napływ do woj. katowickiego dotyczył w głównej mierze robotników dla kopalń, rekrutowanych niemal w całości z wsi lub małych miasteczek.

PRZEMIESZCZENIA LUDNOŚCI ZWIĄZANE Z PROCESEM URBANIZACJI KRAJU 1951—1970

Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych zakończony został główny etap zasiedlania Ziemi Zachodnich, a także zmalał udział przemieszczeń związanych z repatriacją i przesiedlaniem. Pojawiły się natomiast nowe motywy wędrowek. Masowy napływ ludności do obszarów uprzemysławianych zainicjowały wielkie inwestycje Planu 6-letniego. Jednocześnie, począwszy od lat pięćdziesiątych, rozpoczął się powolny proces stabilizowania się międzywojewódzkich ruchów migracyjnych ludności woj. lubelskiego.

Lata 1951—1970 obejmują dwa następne okresy omawianego trzydziestolecia, stanowiące pełne dziesięciolecia międzyspisywe: okres trzeci (1951—1960) i czwarty (1961—1970). Materiały źródłowe dla wędrowek ludności w tych okresach są bardziej szczegółowe i dokładniejsze niż w dwu poprzednich, tak że umożliwiają znacznie obszerniejsze potraktowanie badanego zjawiska. Przede wszystkim pozwalają one na określenie, w jakiej części ludność miejska i wiejska, podejmująca decyzję wędrowki, osiedlała się w mieście bądź na wsi. Tym samym umożliwione zostało dokładniejsze uchwycenie wzajemnego oddziaływania miasta i wsi w procesie międzywojewódzkich wędrowek ludności woj. lubelskiego.

Próbie typologii województw z uwagi na strukturę powiązań migracyjnych z woj. lubelskim przeprowadzono w oparciu o materiał liczbowy

dotyczący kierunków odpływu i napływu ludności miejskiej i wiejskiej. Wyniki tej próby reprezentują mapy nr 2 i 3 dla lat 1951—1960 oraz 4 i 5 dla lat 1961—1970, na których uwzględniono cztery możliwe relacje przez wydzielenie:

AB — ludności miejskiej osiadłej w mieście — status bez zmian;

Ab — ludności miejskiej osiadłej na wsi — co formalnie oznacza pewien rodzaj dezurbanizacji;

aB — ludności wiejskiej osiadłej w mieście — formalnie grupa ta oznacza proces urbanizacji;

ab — ludności wiejskiej osiadłej na wsi — status bez zmian.

PRZEMIESZCZENIA LUDNOŚCI W LATACH 1951—1960

Trzeci okres międzywojewódzkich powiązań migracyjnych woj. lubelskiego wyznaczyły dwa kolejne spisy z lat 1950 i 1960. Ogólnie biorąc wyniki spisu z r. 1960 (ryc. 2, 3) dają obraz powiązań migracyjnych podobny do wykazanych przez spis poprzedni, powiązań które wytworzyły się w latach 1939—1950, a z Ziemiami Zachodnimi od chwili zakończenia wojny do r. 1950.

W dziesięcioleciu 1951—1960 odpływ z woj. lubelskiego zmalał blisko dwukrotnie w porównaniu z okresem poprzednim, na który przypadło główne natężenie zasiedlania Ziemi Zachodnich. Jednocześnie napływ do województwa lubelskiego wzrósł blisko trzykrotnie, ale mimo to saldo wędrownicze — w wysokości ponad 1/3 odpływu — pozostało nadal ujemne. W odniesieniu do poszczególnych województw dodatnie saldo wędrownicze wystąpiło jedynie, tak jak i poprzednio, z woj. kieleckim, a ponadto z białostockim.

Wobec zakończenia głównego etapu zasiedlania szczególnie wyraźnie zaznaczył się spadek natężenia odpływu na Ziemię Zachodnią, trzykrotny w porównaniu z wynikami spisu z r. 1950. Nadal jednak był to obszar wchłaniający znaczną liczbę emigrujących z województwa lubelskiego. Ponad połowa ludności, która wywędrowała w latach 1951—1960, w czasie spisu znalazła się na Ziemach Zachodnich. O ile jednak w pierwszych latach powojennych powiązania migracyjne z tymi terenami miały charakter jednostronny (masowy odpływ przy zerowym praktycznie napływie), to lata międzyspisyowe 1951—1960 cechowała postępująca stabilizacja w wędrowniach ludności. W latach pięćdziesiątych pojawił się bowiem napływ z Ziemi Zachodnich do woj. lubelskiego. Obok utrzymującej się tendencji odpływu z woj. lubelskiego, wystąpiły częściowe powroty. Ważnym czynnikiem były ożywione kontakty rodzinne i dawnośasiadzkie. Zawierane w tym czasie liczne związki małżeńskie między emigrantami a dawnymi sąsiadami pociągały za sobą bądź wyjazdy nowych emigrantów z Lubelskiego, bądź powrót dawnych. O podtrzymywanych kontaktach

Ryc. 2. Odpływ ludności z woj. lubelskiego w latach 1951—1960 wg danych spisowych;
 A — z miast, a — ze wsi, B — do miast, b — na wieś

Emigration from the Lublin voivodeship, 1951—1960, according to the census of 1960;
 A — from town, a — from country, B — to town, b — to country

rodziny i dawnosąsiedzkich świadczy dziś jeszcze w okresach świąt bardzo ożywiony ruch osobowy na liniach kolejowych łączących główne skupienia emigrantów z woj. lubelskim.⁹ Zjawisko to jest tym bardziej znamienne, że tego rodzaju kontakty siłą rzeczy wygasają z upływem czasu.

Pod względem wielkości odpływu, podobnie jak i poprzednio, uprzy-

⁹ Pociągi w okresach świątecznych posiadają komplety pasażerów już na stacjach wyjściowych, łączących ośrodki emigracji i osiedlenia migrantów z woj. lubelskiego.

Ryc. 3. Napływ ludności do woj. lubelskiego w latach 1951—1960 wg danych spisowych; A — z miast, a — ze wsi, B — do miast, b — na wieś
 Immigration to the Lublin voivodeship, 1951—1960, according to the census of 1960;
 A — from town, a — from country, B — to town, b — to country

wilejowane miejsce zajęło woj. wrocławskie. Przypadło na nie blisko 14% ludności, która w latach międzyspisowych wywędrowała z województwa lubelskiego. Natomiast województwa zielonogórskie i opolskie, gdzie poprzednio ludność z woj. lubelskiego osiadła w znikomym procencie, także teraz nie wykazały silniejszych powiązań.

Wędrownki ludności między woj. lubelskim a obszarem Ziem Dawnych utrzymywały się w obu kierunkach, ale przy pewnym wzroście ich natężenia. W porównaniu z wynikami poprzedniego spisu na uwagę zasługuje blisko dwukrotny wzrost odpływu do województwa katowickiego

i niewiele mniejszy do rzeszowskiego, natomiast znaczny spadek odpływu do woj. poznańskiego. Przy generalnym wzroście napływu zwraca uwagę przeszło dwukrotny spadek imigracji z Warszawy, co tylko potwierdza wyjątkowość zjawiska, jakim był masowy odpływ ludności ze stolicy w dwu poprzednich okresach.

Wzajemne oddziaływanie miasta i wsi w Polsce lat pięćdziesiątych znalazło odbicie w swoistym układzie międzywojewódzkich powiązań migracyjnych woj. lubelskiego. Polega ono niejako na odwróceniu proporcji między strukturą ludności emigrującej i imigrującej w owym czasie do tego województwa (ryc. 2, 3). Odpływ z woj. lubelskiego w dwóch trzecich składał się z ludności wiejskiej, a tylko w jednej trzeciej z ludności miejskiej. Wśród osób wędrujących w kierunku przeciwnym proporcja ta była odwrócona. Z ogólnej liczby osób, które w latach międzyspisowych imigrowały do województwa, większość przypadła na ludność pochodzenia miejskiego, zaś na ludność pochodzenia wiejskiego — niespełna 40% (tab. 4, ryc. 3).

Wśród emigrantów z woj. lubelskiego znajdujących się w czasie spisu w r. 1960 w miastach innych województw większość pochodziła ze wsi. Spośród tych, którzy znaleźli się na wsi, na ludność pochodzenia miejskiego przypadło tylko 15%. Udział ludności pochodzenia miejskiego wśród imigrantów przekroczył $\frac{3}{4}$ całego napływu do miast i $\frac{2}{5}$ na wieś lubelską. W świetle tych liczb uderzające jest to, że ludność z woj. lubelskiego, będąca w przewadze wiejską, emigrowała do miast w znacznie większym stopniu niż w przypadku ludności imigrującej do woj. lubelskiego, ludności która w dodatku była w większości pochodzenia miejskiego. Tylko co szósty emigrant z miast i mniej niż połowa emigrantów ze wsi lubelskiej osiedliła się na wsi innych województw. Natomiast spośród ludności imigrującej co trzecia osoba pochodzenia miejskiego i dwie trzecie napływu ze wsi znalazło się w momencie spisu na wsi lubelskiej (tab. 5).

Stosunkowo wysoki udział ludności miejskiej w ogólnym napływie do woj. lubelskiego wynika po prostu z bardzo małego napływu ludności wiejskiej w ogóle. Na wsi lubelskiej nie było zapotrzebowania na siłę roboczą w rolnictwie, wręcz przeciwnie — ciągle jeszcze istniały nadwyżki, potwierdzone przez wysoki odpływ ludności wiejskiej poza granice województwa. Natomiast napływ ludności miejskiej w wartościach bezwzględnych niewiele ustępował jej odpływowi. Bardzo znamienne jest również fakt, że mimo wszystko na wsi lubelskiej znalazła się aż jedna trzecia tej grupy ludności, tj. imigrantów z miast (tab. 5). Wśród wielu czynników, które zadecydowały o takim układzie, dwa zasługują na uwagę. Jednym z nich jest proces uprzemysławiania woj. lubelskiego, drugim — pozornie paradoksalnym — wysoki odpływ ludności wiejskiej w okresach poprzednich.

Tab. 4. Udział ludności miejskiej i wiejskiej wśród migrantów woj. lubelskiego według kierunków napływu w latach 1951—1960

Migrants of the Lublin voivodeship, 1951—1960. Town and country population by direction of origin

Kierunki odpływu Direction of outflow	Kierunki napływu — Direction of inflow					
	Ogółem — Total		Do miast — To town		Na wieś — To country	
	w tys. thous.	%	w tys. thous.	%	w tys. thous.	%
	Emigranci — Outward migrants					
Ogółem Total	170,4	100,0	108,5	100,0	61,9	100,0
Z miast From town	55,2	32,4	45,9	42,3	9,3	15,0
Ze wsi From country	115,2	67,6	62,6	57,7	52,6	85,0
	Imigranci — Inward migrants					
Ogółem Total	86,1	100,0	46,9	100,0	39,2	100,0
Z miast From town	52,8	61,3	36,2	77,2	16,6	42,3
Ze wsi From country	33,3	38,7	10,7	22,8	22,6	57,7

Źródło: Rocznik Demograficzny 1945—1966.

Na obszarze woj. lubelskiego realizowanych było szereg wielkich inwestycji, głównie Planu 6-letniego. Ściągały one z całej Polski wysoko kwalifikowanych pracowników o specjalnościach niekiedy zupełnie obcych w tym regionie. Chociaż omawiane województwo nie było szczególnie uprzywilejowane jeśli chodzi o nowe inwestycje w przemyśle, to jednak nawet te, które były realizowane w tym czasie, wymagały sprowadzenia szeregu specjalistów z innych terenów. Ta grupa imigrantów osiedlała się zarówno w mieście, jak i na wsi, tym bardziej, że rozwój przemysłu nie ograniczał się wyłącznie do terenów miejskich. Tezę tę potwierdza praca *L a t u c h a* (8), z której wynika, że wzrost liczby zatrudnionych w przemyśle woj. lubelskiego w przeliczeniu na 1000 mieszkańców należał wówczas do najwyższych w kraju, zaś odsetek miast objętych nowymi inwestycjami przemysłowymi należał do najniższych.

Dość wysoki napływ na wieś z miast innych województw znajduje uzasadnienie i w tym, że odpływ z woj. lubelskiego do r. 1950 miał cha-

Tab. 5. Ludność miejska i wiejska wśród migrantów woj. lubelskiego według kierunków odpływu w latach 1951—1960
 Migrants of the Lublin voivodeship, 1951—1960. Town and country population by direction of destination

Kierunki odpływu Direction of outflow	Kierunki napływu — Direction of inflow			
	Ogółem — Total		Do miast To town	Na wieś To country
	w tys. thous.		W odsetkach — Percentage	
Emigranci — Outward migrants				
Ogółem — Total	170,4	100,0	63,7	36,3
Z miast — From town	55,2	100,0	83,2	16,8
Ze wsi — From country	115,2	100,0	54,3	45,7
Imigranci — Inward migrants				
Ogółem — Total	86,1	100,0	54,5	45,5
Z miast — From town	52,8	100,0	68,6	31,4
Ze wsi — From country	33,3	100,0	32,1	67,9

Źródło: Rocznik Demograficzny 1945—1966.

rakter masowy i obejmował głównie ludność wiejską, rolniczą, mało przystosowaną do pracy w innych zawodach. Ludność ta w znacznym odsetku osiedlała się w miastach (7), co wytłumaczyć można z jednej strony dużą chłonnością Ziemi Zachodnich i w ogóle województw uprzemysłowionych w pierwszych latach po wojnie, z drugiej zaś przeludnieniem wsi lubelskiej. Przy tak wysokim odpływie sprawą normalną były powroty pewnej liczby emigrantów. Wśród osób, które w latach czterdziestych wyemigrowały ze wsi lubelskiej, znalazły się więc i takie, których spis z r. 1950 zastał w miastach innych województw. W latach pięćdziesiątych wracały one na dawne miejsce zamieszkania, czy w ogóle do woj. lubelskiego — i spis z r. 1960 ujął je jako ludność wiejską. W pierwszym spisie reprezentowały odpływ ze wsi do miast, w drugim — z miast na wieś. Szczególnie wyraźnie wystąpiło to zjawisko w odniesieniu do województw: katowickiego, wrocławskiego, gdańskiego i zielonogórskiego, z których napłynęło na wieś więcej ludności miejskiej niż wiejskiej (ryc. 2, 3).

Motywy powrotów były różne. Postępujące uprzemysłowienie zniżyło pewną liczbę emigrantów możliwościami zatrudnienia w stronach rodzinnych. Część ludności, szczególnie młodej, emigrowała już z myślą o powrocie po zdobyciu zawodu lub poprawie warunków materialnych. Przy masowym odpływie musieli znaleźć się i tacy, którzy — wbrew pierwotnym

intencjom — wracali po dłuższym lub krótszym okresie czasu, ponieważ nie potrafili dostosować się do nowego otoczenia. Wreszcie żywiołowy w wielu przypadkach odpływ młodych stwarzał lokalne niedobory siły roboczej, a w następstwie presję rodziny do powrotu w celu objęcia gospodarstwa.

Zagadnienie międzywojewódzkich powiązań wędrówkowych w latach pięćdziesiątych omówione zostało w pracach Kosińskiego (7), Latucha (8) i Stpiczynskiego (15). Ponieważ traktują one o całym terytorium Polski, dają w pewnej mierze podstawę do oceny tego zjawiska na szerszym tle. W latach pięćdziesiątych przewaga odpływu z woj. lubelskiego nad napływem należała do najwyższych w kraju. Ujemne saldo migracyjne za dziesięciolecie 1951—1960 osiągnęło 69,1 tys. osób i praktycznie ustępowało tylko woj. kieleckiemu, którego saldo ujemne było blisko dwukrotnie większe (—119,6 tys. osób). Nieznacznie wyższe od lubelskiego ujemne saldo posiadało woj. krakowskie, w którym odpływ przewyższał wprawdzie wędrówki w kierunku przeciwnym o 69,4 tys. osób, jednak przewaga ta była wyłącznie formalna. Wynikła ona z potraktowania jako odrębnej jednostki statystycznej samego miasta Krakowa, którego dodatnie saldo wędrówkowe (+75,7 tys. osób) zniósłoby całkowicie ujemne saldo wędrówkowe w woj. krakowskim (7).

Bardzo wysoki w wartościach bezwzględnych ubytek wędrówkowy ludności był dość umiarkowany w porównaniu z przyrostem naturalnym woj. lubelskiego. Ubytek wędrówkowy, mierzony odsetkiem przyrostu naturalnego, był bardzo wysoki w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych, kiedy to ustępował jedynie woj. łódzkiemu (jeśli pominiemy województwa krakowskie i warszawskie z uprzednio wymienionych względów). W latach 1955—1960 stanowił on wartość równą zaledwie 14% przyrostu naturalnego. Tym samym woj. lubelskie ustępowało większości województw dawnych oraz opolskiemu (7, 15).

Pewnego rodzaju miarą ruchliwości społeczeństwa jest wskaźnik zasiedziałości mieszkańców województwa, mierzony odsetkiem ogółu ludności przypadającym na ludność zamieszkałą od początku każdorazowo badanego okresu. W r. 1950 wysoki udział ludności mieszkającej od r. 1939 w tym samym województwie charakterystyczny był dla obszaru Ziemi Dawnych i w większości przypadków przekraczał 90%, był zatem typowy dla obszaru emigracji (tab. 3). W latach 1951—1960 wskaźniki zasiedziałości uległy radykalnej zmianie (7). Najwyższe wartości osiągnęły województwa kieleckie (95,0%) i lubelskie (94,4%). Jednocześnie w szeregu innych województw, w których wzrósł udział ludności napływowej, wskaźnik zasiedziałości wyraźnie zmalał. O wskaźniku zasiedziałości mierzonej odsetkiem ludności autochtonicznej, decyduje przede wszystkim wielkość

Ryc. 4. Odpływ ludności z woj. lubelskiego w latach 1961—1970 (w świetle sprawozdań o ruchu wędrownym); A — z miast, a — ze wsi, B — do miast, b — na wieś

Emigration from the Lublin voivodeship, 1961—1970, according to registration data; A — from town, a — from country, B — to town, b — to country

napływu, natomiast odpływ nie odgrywa żadnej roli bezpośredniej¹⁰. W przypadku woj. lubelskiego i kieleckiego wzrost i tak już wysokiego wskaźnika jest jeszcze jednym dowodem pewnego rodzaju jednostronności — w porównaniu z innymi województwami — powiązań migracyjnych z pozostałym obszarem Polski. Był on konsekwencją odpływu przy stosunkowo niewielkim napływie.

¹⁰ Stąd tak bardzo niski wskaźnik w r. 1950 dla województw Ziemi Zachodnich, od których odbiega jedynie woj. opolskie, o znacznym odsetku ludności autochtonicznej.

Ryc. 5. Napływ ludności do woj. lubelskiego w latach 1961—1970 (w świetle sprawozdań o ruchu wędrownym); A — z miast, a — ze wsi, B — do miast, b — na wieś

Immigration to the Lublin voivodeship, 1961—1970, according to registration data; A — from town, a — from country, B — to town, b — to country

PRZEMIESZCZENIE LUDNOŚCI W LATACH 1961—1970

Lata sześćdziesiąte stanowią następny, czwarty okres powiązań wędrownych woj. lubelskiego. Pełna jego charakterystyka będzie możliwa dopiero po ogłoszeniu wyników Narodowego Spisu Powszechnego z 8 XII 1970 r. odnośnie do pochodzenia terytorialnego ludności, tzn. miejsca pobytu w czasie poprzedniego spisu. Obecnie dostępne dane biur ewidencji ludności o ruchu wędrownym (10, 11, 12) oraz oparte na nich prace (14, 16), dają pewien obraz udziału ludności woj. lubelskiego w wymianie

Ryc. 6. Kierunki i natężenie międzywojewódzkich wędrówek ludności woj. lubelskiego w latach 1951—1960 wg danych spisowych
Directions and intensity of intervoivodeship migrations of the Lublin voivodeship population, 1951—1960, according to the census of 1960

międzywojewódzkiej, który jednak nie jest w pełni porównywalny z obrazem uzyskanym w oparciu o materiały spisowe.

Dane organów ewidencji ludności informują, jak już wspomniano, jedynie o liczbie i kierunkach wymeldowań (zameldowań) i nie mogą być podstawą do ustalenia stopnia zasiedlenia ludności w sensie reprezentowanym przez materiały spisowe.

Ze sprawozdawczości o ruchu wędrówkowym nie dowiemy się, ile w r. 1970 przebywało w danym województwie osób pochodzących z Lubelskiego i odwrotnie. Kierunki wymeldowań nie oznaczają bowiem osta-

Ryc. 7. Kierunki i natężenie międzywojewódzkich wędrowek ludności woj. lubelskiego w latach 1961—1970 (w świetle sprawozdań o ruchu wędrownym ludności)
 Directions and intensity of intervoivodeship migrations of the Lublin voivodeship population, 1961—1970, according to registration data

tecznego miejsca osiedlenia się. Osoba zmieniająca województwo zamieszkania w latach międzyspisowych może kilkakrotnie zmienić miejsce (województwo) pobytu, zanim przeprowadzony zostanie następny spis ludności. W sprawozdawczości o ruchu wędrownym ujęte zostanie każde wymeldowanie i zameldowanie; spis zarejestruje tylko pierwsze wymeldowanie i ostatnie zameldowanie, i tylko wtedy, gdy dana osoba nie powróciła do województwa wyjściowego, tj. miejsca pobytu w czasie poprzedniego spisu.

Po uwzględnieniu wszystkich czynników warunkujących granice porównywalności danych z biur ewidencji i ze spisów można jednak dopatrzeć się pewnych ogólnych analogii. Możliwe jest doszukiwanie się proporcji między odpływem a napływem oraz między udziałem w wędrówkach ludności miejskiej i wiejskiej. Można wreszcie śledzić, czy kierunki odpływu (napływu) w latach pięćdziesiątych znalazły potwierdzenie w głównych kierunkach wymeldowań (zameldowań) z lat sześćdziesiątych. Natężenie powiązań wędrówkowych z poszczególnymi województwami w kolejnych dziesięcioleciach ilustrują ryc. 6 i 7.¹¹

W ogólnym zarysie struktura wędrówek ludności oraz tendencje powiązań międzywojewódzkich istniejące w latach pięćdziesiątych utrzymały się w latach 1961—1970 (ryc. 2, 3 i 4, 5 oraz 6, 7). Zaznaczyły się jednak i nowe tendencje. Wędrówki ludności w latach 1961—1970, mierzone stosunkiem liczby wymeldowań do zameldowań, cechuje — w porównaniu z danymi uchwyconymi przez spis dla ubiegłego dziesięciolecia — pewna tendencja do zrównoważenia odpływu i napływu w międzywojewódzkiej wymianie ludności. Odpływ ludności z woj. lubelskiego przeważa jeszcze nad napływem, ale przewaga ta wynosi już tylko 40% napływających (tab. 6).

W latach 1961—1970 woj. lubelskie osiągnęło dodatnie saldo wędrówkowe z trzema województwami: tak jak i poprzednio z kieleckim (+2078 osób) oraz z olsztyńskim (+139 osób) i białostockim (+107 osób). Dwa ostatnie z wymienionych województw oraz miasto Poznań (o saldzie —69 osób) miały z woj. lubelskim raczej zrównoważony bilans wędrówkowy za lata sześćdziesiąte.

Oznaką postępującej stabilizacji międzywojewódzkich wędrówek ludności w latach sześćdziesiątych był również stosunek liczby napływających i odpływających do salda wędrówkowego. W latach 1961—1970 (tylko dla tego okresu istnieją dane) wystąpił ogólny spadek ruchliwości społeczeństwa: liczba zameldowań i wymeldowań w województwie stopniowo spadała, a saldo wędrówkowe w tym okresie było ujemne i wykazywało nieznaczną ogólną tendencję do pogłębiania się — w przeliczeniu na 1000 ludności (ryc. 8). Ujemna wartość salda wędrówkowego była szczególnie wysoka w latach 1963—1965. Znamienne, że miasta woj. lubelskiego, o bardzo wysokim ogólnym przyroście wędrówkowym w latach sześćdziesiątych, w wędrówkach międzywojewódzkich wykazały ujemne saldo wędrówkowe z wyjątkiem lat 1966—1968.¹²

¹¹ Dla opracowania map 6 i 7 wykorzystano „typogram” będący zmodyfikowaną przez F. Uhorcza wersją „ekonografu” G. Taylora. Zasady konstrukcji patrz F. Uhorcza, J. Ostrowski (19).

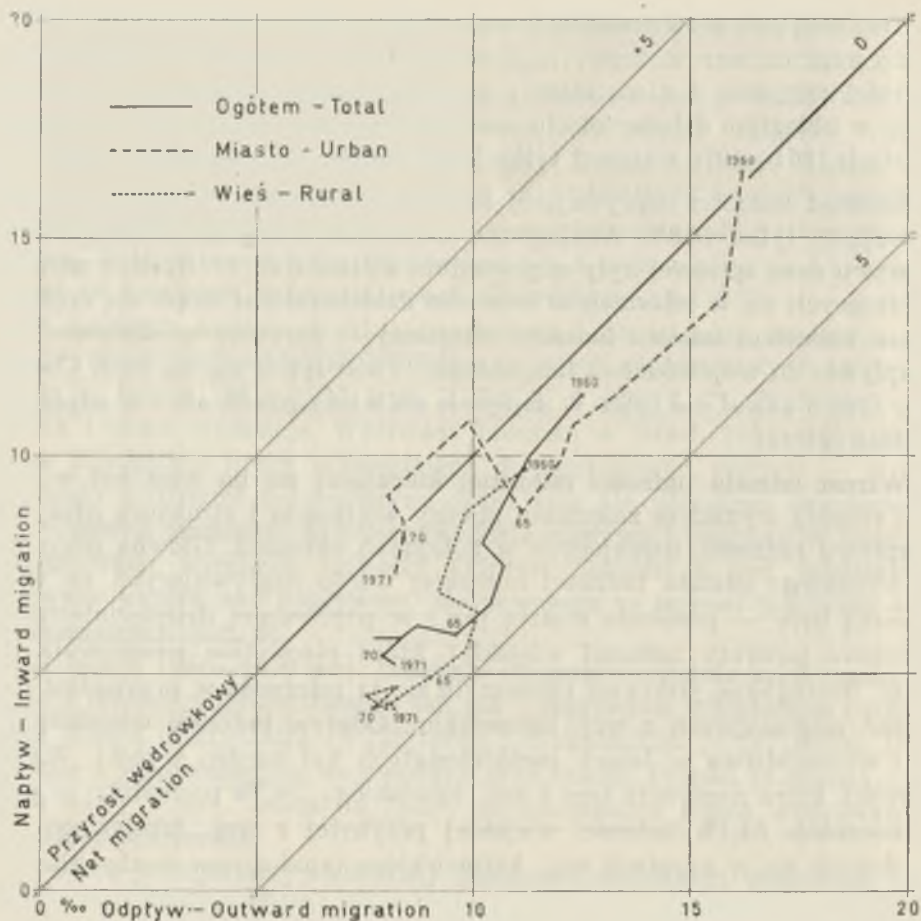
¹² Dodatnie saldo w wędrówkach międzywojewódzkich ludności miejskiej wystąpiło w okresie uruchamiania Zakładów Azotowych w Puławach, z którym wiąże się znaczny napływ wysoko kwalifikowanej kadry z innych województw (3, str. 120).

Tendencja do zrównoważenia wędrowek w obu kierunkach przejawiała się poprzez wzrost liczby napływającej do województwa lubelskiego ludności miejskiej i nieco słabiej wiejskiej. Odpływ ludności miejskiej, który w ubiegłym dziesięcioleciu nieznacznie przewyższał napływ z miast, w latach 1961—1970 stanowił tylko 79,0% napływu z miast (tab. 7, 8).

Spśród ludności odpływającej 58,4% kierowało się do miast, a z napływającej tylko 40,8%. Analogiczne liczby dla ubiegłego dziesięciolecia (oparte o dane spisowe) były odpowiednio wyższe (tab. 5). Spadek odsetka meldujących się w miastach w ostatnim dziesięcioleciu wiąże się częściowo ze wzrostem udziału ludności miejskiej — zarówno w odpływie jak i napływie do województwa lubelskiego — kierującej się na wieś. Chodzi przy tym o udział nie tylko w napływie na wieś ogółem, ale i w odpływie z miast ogółem.

Wzrost udziału ludności miejskiej kierującej się na wieś był w dużym stopniu wynikiem zależności między wielkością i strukturą odpływu i napływu ludności, istniejących w kolejnych okresach. Główną przyczyną wysokiego udziału ludności miejskiej wśród napływających na wieś lubelską były — podobnie zresztą jak i w poprzednim dziesięcioleciu — częściowe powroty ludności wiejskiej, która pierwotnie emigrowała do miast. Szczególnie jaskrawo zaznaczyła się ta zależność w przypadku powiązań migracyjnych z woj. katowickim. Odpływ ludności wiejskiej do tego województwa w latach sześćdziesiątych był bardzo wysoki. Wśród ludności, która napłynęła tam z woj. lubelskiego, 74,5% pochodziło ze wsi. Jednocześnie 84,1% ludności wiejskiej przybyłej z woj. lubelskiego zameldowało się w miastach woj. katowickiego (analogiczne liczby dla poprzedniego dziesięciolecia wynosiły odpowiednio 70,5% i 92,8%). Przy wędrownkach w kierunku przeciwnym było odwrotnie: 90,6% całego napływu z woj. katowickiego pochodziło z miast, z czego aż 72,7% kierowało się na wieś lubelską. Byłoby to zgodne z zaobserwowanym przez *Stpiczyńskiego* generalnym zjawiskiem (16) napływu ludności wiejskiej do miast woj. katowickiego głównie spoza granic tego województwa. W niewielkim stopniu było to związane — jak sugeruje *Stpiczyński* — z dużymi rozmiarami codziennych dojazdów do pracy, a raczej była to konsekwencja ogromnego zapotrzebowania na najmniej atrakcyjną pracę w górnictwie, które mogło być pokrywane tylko w niewielkim stopniu przez ludność wiejską województwa katowickiego, najbardziej w kraju zurbanizowanego. Mała atrakcyjność pracy, głównie w grupie niewykwalifikowanych robotników, tłumaczy jednocześnie zjawisko wtórne, jakim jest duży napływ z miast woj. katowickiego na wieś, w naszym przypadku na wieś woj. lubelskiego.

Wysoki odsetek ludności miejskiej kierującej się na wieś można także

Ryc. 8. Dynamika międzywojewódzkich wędrowek ludności woj. lubelskiego w latach 1960—1971. Wskaźniki w przeliczeniu na 1 000 osób danej grupy ludności¹³
 Evolution of intervoivodeship migration of the Lublin voivodeship population during the years 1960—1971 (migrants as permillage of the given population groups)

częściowo wyjaśnić osiedlaniem się migrantów w pierwszym etapie w strefach podmiejskich, z zamiarem przejścia po pewnym czasie do miast. Powodem mógł być brak mieszkań bądź ograniczenie meldunkowe. Tezę tę częściowo potwierdza wzrost w latach sześćdziesiątych migracji z woj. lubelskiego do warszawskiego, przy minimalnym odpływie do samej Warszawy, który spadł co najmniej dwukrotnie w porównaniu z ubiegłym dziesięcioleciem (ryc. 6, 7). Zapotrzebowanie na kwalifikowaną siłę roboczą jest również jednym z czynników powodujących wzrost odsetka lud-

¹³ Ten typ wykresu — stosowany wcześniej w klimatologii — użył do przedstawienia dynamiki zjawisk demograficznych K. W i t h a u e r (20).

Tab. 6. Odpływ w procentach napływu ludności
 Outward migration as per cent of inward migration

	Okresy międzypisowe — The intercensal periods		
	1939—1950	1951—1960	1961—1970
	w procentach — percentage		
Napływ ogółem Inward migration	100,0	100,0	100,0
Odpływ ogółem Outward migration	950,0	209,0	139,0

ności miejskiej migrującej na wieś i wiąże się z ogólnym wzrostem udziału ludności pozarolniczej, a więc ze swego rodzaju procesem urbanizacji wsi.

PODSUMOWANIE

Międzywojewódzkie powiązania migracyjne ludności woj. lubelskiego charakteryzuje ujemny bilans wędrownkowy za całe omawiane trzydziestolecie 1939—1970. O wartości salda wędrownkowego i o istniejących w poszczególnych okresach powiązaniach między Lubelskim a resztą kraju możemy jednak mówić dopiero od momentu zakończenia wojny. Okres wojenny charakteryzuje brak odpowiednio udokumentowanych materiałów źródłowych, a także zupełnie odmienne motywy wędrowek ludności. Przemieszczenia ludności między województwami w tym czasie — podobnie jak i wędrownki zewnętrzne — miały charakter niemal wyłącznie przymusowy. Wędrownki te nie nawiązywały do migracji przedwojennych i nie wytworzyły trwalszych powiązań. Ludność przesiedlana w czasie wojny — jeśli przeżyła — z reguły dążyła do szybkiego powrotu na dawne miejsce zamieszkania, co było głównym powodem tego, że spis ludności z r. 1950 w zasadzie nie uchwycił już tych przemieszczeń.

Obecne powiązania migracyjne ludności woj. lubelskiego z pozostałym obszarem kraju wykształciły się w pierwszych latach po wojnie, a z województwami Ziem Zachodnich w ogóle dopiero po wojnie wzięły początek. Powiązania te w ogólnym zarysie utrzymały się przez dwa następne dziesięciolecia. Silne powiązania z woj. lubelskim wykazują dwie grupy województw. Pierwszą reprezentują województwa sąsiadujące, z wyjątkiem białostockiego. Do drugiej grupy należą katowickie oraz te województwa Ziem Zachodnich, które w pierwszych latach po wojnie

Tab. 7. Udział ludności miejskiej i wiejskiej wśród migrantów woj. lubelskiego według kierunków napływu w latach 1961—1970
Migrants of the Lublin voivodeship, 1961—1970. Town and country population by direction of origin

Kierunki odpływu Direction of outflow	Kierunki napływu — Direction of inflow					
	Ogółem — Total		Do miast — To town		Na wieś — To country	
	w tys. thous.	%	w tys. thous.	%	w tys. thous.	%
	Emigranci — Outward migrants					
Ogółem Total	176,5	100,0	103,0	100,0	73,6	100,0
Z miast From town	55,0	31,2	39,3	38,2	15,7	21,4
Ze wsi From country	121,5	68,8	63,7	61,9	57,8	78,6
	Imigranci — Inward migrants					
Ogółem Total	126,8	100,0	51,7	100,0	75,1	100,0
Z miast From town	70,9	55,9	33,3	64,4	37,6	50,1
Ze wsi From country	55,9	44,1	18,4	35,6	37,5	49,9

Źródło: Materiały Głównego Urzędu Statystycznego.

były terenem szczególnie masowego napływu osiedleńców z Lubelskiego. Zaskakująco słabe powiązania migracyjne utrzymywały się przez cały powojenny okres z województwami: poznańskim, łódzkim i krakowskim oraz z miastami wydzielonymi: Poznaniem, Łodzią i Krakowem (ryc. 6 i 7).

Bardzo wysokie natężenie migracji utrzymywało się do r. 1950. W latach następnych występowała jeszcze stosunkowo duża ruchliwość społeczeństwa związana z ogólnym procesem uprzemysławiania i urbanizacji kraju, ale jednocześnie wystąpiły już tendencje swego rodzaju stabilizacji. W kolejnych okresach międzypisowych obniżał się udział ogólnej liczby ludności, która zmieniła województwo zamieszkania. Jednocześnie zaznaczył się wyraźny spadek salda wędrowek międzywojewódzkich. Ubytek ludności w latach 1939—1950 wyniósł 292,8 tys. osób; w latach 1951—1960 był ponad czterokrotnie niższy (69,1 tys.), a w latach 1961—1970 wyniósł już tylko 49,7 tys. osób.

Spadek salda wędrowkowego był do r. 1960 znacznie szybszy niż spadek ruchliwości społeczeństwa, mierzony wielkością przemieszczeń wyka-

Tab. 8. Ludność miejska i wiejska wśród migrantów woj. lubelskiego według kierunków odpływu w latach 1961—1970
Migrants of the Lublin voivodeship, 1961—1970. Town and country population by direction of destination

Kierunki odpływu Direction of outflow	Kierunki napływu — Direction of inflow			
	Ogółem — Total	Do miast To town		Na wieś To country
	w tys. thous.	W odsetkach — Percentage		
	Emigranci — Outward migrants			
Ogółem — Total	176,5	100,0	58,4	41,6
Z miast — From town	55,0	100,0	71,4	28,6
Ze wsi — From country	121,5	100,0	52,4	47,6
	Imigranci — Inward migrants			
Ogółem — Total	126,8	100,0	40,8	59,2
Z miast — From town	70,9	100,0	46,9	53,1
Ze wsi — From country	55,9	100,0	32,9	67,1

Źródło: Materiały Głównego Urzędu Statystycznego.

zanych przez spisy z lat 1950 i 1960 (tab. 2, 4). Zmiany w natężeniu wędrownek w latach 1961—1970 są łatwiejsze do uchwycenia, ponieważ istnieją dane dotyczące rozmiarów zameldowań i wymeldowań w poszczególnych latach. Jakkolwiek są one nieporównywalne bezpośrednio z danymi dla okresów poprzednich, można zwrócić uwagę, że liczba napływających i odpływających powoli malała w kolejnych latach okresu 1961—1970, ale równocześnie ujemne saldo wędrownkowe nieznacznie pogłębiało się. Zatem w ostatnim dziesięcioleciu wyraźnie wzrosła efektywność wędrownek. Ilustruje to wykres dynamiki wędrownek w latach sześćdziesiątych (ryc. 8).

Po okresie dużego natężenia migracji międzywojewódzkich w latach 1939—1950 następne dziesięciolecie charakteryzował spadek ruchliwości społeczeństwa oraz tendencja do zrównoważenia wędrownek w obu kierunkach. Postępujący proces stabilizacji ludności nie zatarł jednak różnic w stopniu powiązań migracyjnych z poszczególnymi województwami (ryc. 6, 7). Wytworzone w pierwszych latach po wojnie kontakty okazały się zjawiskiem trwałym.

Ubytek wędrownkowy ludności woj. lubelskiego — najwyższy w trakcie zasiedlania Ziemi Zachodnich, tj. w latach 1946—1950 — malał w okresach następnych. W sumie ubytek w latach 1939—1970 należał do najwyższych w kraju (wyższy zanotowano tylko w woj. kieleckim). Roz-

patrywany w aspekcie ogólnych tylko rozmiarów ciągle jeszcze nie wydaje się jednak alarmujący. Lubelskie, przy gęstości zaludnienia 77 osób na km², należy wprawdzie do sześciu najsłabiej zaludnionych województw, ale jednocześnie pod względem stopnia uprzemysłowienia zajmuje ostatnią pozycję i zalicza się do najmniej zurbanizowanych.

Zjawiskiem niepokojącym jest wybiórcze działanie migracji na populacje obszarów emigracyjnych. Szczególnie alarmujące są zmiany w strukturze ludności i w procesach demograficznych, towarzyszące wędrówkom. Pełne wyliczenie ujemnych następstw ciągłego odpływu ludności poza granice województwa wymaga drobiazgowego prześledzenia całokształtu wędrówek wewnętrznych (międzywojewódzkich i wewnątrzwojewódzkich) oraz zewnętrznych, a także przeanalizowania zmian w natężeniu ruchu naturalnego i w strukturze ludności. Niniejsza praca upoważnia jedynie do zasygnalizowania następstw międzywojewódzkich wędrówek ludności.

W latach 1951—1960 odpływ do innych województw równał się jednej czwartej przyrostu naturalnego w tym okresie. W następnym dziesięcioleciu ubytek wędrówkowy zmniejszył się w wartościach bezwzględnych,

Tab. 9. Przyrost rzeczywisty ludności woj. lubelskiego w latach 1951—1970
Total increase of the Lublin voivodeship population, 1951—1970

Lata Decade	Przyrost naturalny Natural increase	Ubytek wędrów- kowy Net migra- tion loss	Przyrost rzeczywisty Total increase	Ubytek wędrów- kowy w % przy- rostu natural- nego Net migration loss as % of na- tural increase
	w tysiącach — in thousands			
1951 — 1960	283,7	— 69,1	241,6	25,2
1961 — 1970	178,1	— 49,7	128,4	27,9
	1951 — 1960 = 100			
1961 — 1970	69,2	71,9	59,9	110,7

Źródło: Rocznik Demograficzny 1945—1966. Roczniki statystyczne 1962—1971.

ale ponieważ przyrost naturalny spadał jeszcze szybciej, ubytek ten stanowił już blisko 28% przyrostu naturalnego (tab. 9).

Lubelskie we wszystkich latach spisowych wykazywało, w porównaniu z innymi województwami, wysoki udział ludności w wieku produkcyjnym.

Wyższy odsetek ludności w tej grupie miały województwa uprzemysłowione i zurbanizowane. W roku 1960, szczególnie ubogim w roczniki wieku produkcyjnego¹⁴, woj. lubelskie zajmowało trzecie (po katowickim i opolskim) miejsce pod względem odsetka ludności w tej grupie. W latach sześćdziesiątych wprawdzie miał miejsce nieznaczny wzrost bezwzględnej liczby ludności w wieku produkcyjnym, jednak tempo przyrostu należało do najniższych w kraju. Słabszy przyrost wykazały tylko dwa inne, równie emigracyjne województwa: łódzkie i kieleckie. Natomiast w większości województw przyrost odsetka ludności w wieku produkcyjnym był w tym okresie tak szybki, że woj. lubelskie w r. 1970 spadło z pozycji trzeciej na siódmą. Sam ten fakt nie byłby niepokojący, gdyby nie proces starzenia się wewnątrz grupy wieku produkcyjnego w wyniku migracji (tab. 10). Udział roczników młodszych wieku produkcyjnego, znacznie wyższy wśród emigrantów niż wśród imigrantów, spo-

Tab. 10. Udział procentowy wybranych grup wieku ludności migrującej woj. lubelskiego w r. 1970

Age-groups of migrants in the Lublin voivodeship in 1970, proportion per cent of the total population

Grupy wieku Age groups	Ludność ogółem Total population	Ludność migrująca — Migrants		
		Napływ Immigration	Odpływ Emigration	Saldo Net migration loss
w procentach — percentage				
Razem — Total	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym: of which				
15 — 19	9,8	10,1	10,7	16,3
20 — 29	13,7	40,9	42,5	58,1
50 — 59	9,5	3,7	3,7	3,4

Źródło: Rocznik Demograficzny 1971.

wodował pewien niedostatek roczników w wieku rozrodczym. Niedobór ten pociągnął za sobą ogólny spadek urodzeń — niezależnie od tendencji panujących w kraju — a w następstwie i spadek udziału dzieci i młodzieży (4). Ujemne przez długi szereg lat saldo wędrownkowe, a w związku

¹⁴ W wieku produkcyjnym były nieliczne roczniki, które urodziły się w czasie pierwszej wojny światowej i brały czynny udział w drugiej wojnie światowej.

z tym i struktura wieku migrujących typowa dla obszarów odplywowych, były zatem główną przyczyną znacznie szybszego procesu starzenia się ludności niż na pozostałym obszarze kraju.

W roku 1950 wiek środkowy (mediana) ludności woj. lubelskiego wynosił 23,6 lat i wskazywał już wtedy na stosunkowo duży udział roczników starszych (4). Jeśli pominąć miasta wydzielone z województw, to wyższy od lubelskiego wiek środkowy miały województwa łódzkie (26,2 lat), poznańskie (26,6 lat) oraz katowickie (26,7 lat). W następnych latach ludność woj. lubelskiego bardzo szybko ulegała dalszemu postarzeniu. W r. 1970 wiek środkowy osiągnął 29,2 lat i ustępował już tylko nieznacznie zanotowanemu w woj. łódzkim (29,5 lat), a był wyższy niż w tak zurbanizowanym województwie jak katowickie, dla którego mediana wieku wyniosła 29,1 lat.

Niewątpliwym następstwem trwającego przez dłuższy czas ubytku wędrownego ludności w młodszej grupie wieku produkcyjnego jest w ostatnich latach bardzo wysoki surowy wskaźnik zgonów (1). W r. 1950 woj. lubelskie odznaczało się najniższym, obok katowickiego, surowym (tj. w przeliczeniu na 1000 ludności ogółem) wskaźnikiem zgonów. W następnych latach poziom umieralności wzrastał. Według obliczeń, które Aleksyńska (1) przeprowadziła dla r. 1968, woj. lubelskie znalazło się wśród siedmiu województw o najwyższym poziomie umieralności. Jednocześnie standaryzowany wskaźnik zgonów był znacznie niższy, co stawia woj. lubelskie dopiero na jedenastym miejscu w kraju (1). Rozbieżność między obydwoma rodzajami wskaźników związana jest z bardzo wysokim odsetkiem grupy wieku poprodukcyjnego (4). Spis z r. 1970 wykazał w woj. lubelskim 12,4% ludzi w wieku 60 lat i więcej. Wyższy udział tej grupy wiekowej wystąpił tylko w województwach białostockim (12,5%) i łódzkim (12,9%).

Niekorzystna struktura wieku w woj. lubelskim jest jedną z ważniejszych przyczyn wysokiej aktywizacji zawodowej, głównie przez wzrost zatrudnienia ludności w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym. Dwa ostatnie spisy ludności wykazały najwyższy w kraju wskaźnik zawodowo czynnych: 55,8% ludności ogółem w r. 1960 i 57,5% w r. 1970 (12).

Wymienione zjawiska, pozostające w ścisłym związku z ujemnym saldem wędrownym ludności woj. lubelskiego, nie wyczerpują tematu, a jedynie sygnalizują problemy wymagające odrębnego potraktowania.

LITERATURA

1. Aleksyńska J.: Umieralność w latach 1958—1969. GUS, Studia i Prace Statyst., 27, Warszawa 1971.
2. Barwińska L.: The Participation of the Lublin Voivodeship Population in the Internal Intervoivodeship Migrations. The Fourth Anglo-Polish Seminar in Nottingham — September 1970 (maszynopis).

3. Fierla I.: Struktura i zasięg imigracji do ośrodków uprzemysławianych (na przykładzie Puław). Zeszyty Badań Rej. Uprzem., 39, Warszawa 1969, ss. 113—148.
4. Kondrat W.: Zmiany w strukturze ludności według płci i wieku w latach 1950, 1960, 1970. GUS, Studia i Prace Statyst., 40, Warszawa 1972.
5. Kosiński L.: Pochodzenie terytorialne ludności Ziem Zachodnich w 1950 r. Dok. Geogr., 2, Warszawa 1960.
6. Kosiński L.: Przeobrażenia demograficzne na Ziemiach Zachodnich. Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich, Poznań 1967, ss. 78—131.
7. Kosiński L.: Migracje ludności w Polsce w latach 1950—1960 (Population Migration in Poland 1950—1960). Prace Geogr. IG PAN, 72, Warszawa 1968.
8. Latuch M.: Migracje wewnętrzne w Polsce na tle industrializacji (1950—1960). Warszawa 1970.
9. Mały Rocznik Statystyczny 1939.
10. Rocznik Demograficzny 1945—1966. GUS, Roczniki Branżowe, 10, Warszawa 1968.
11. Rocznik Demograficzny 1967—1968. GUS, Roczniki Branżowe, 23, Warszawa 1969.
12. Rocznik Demograficzny 1971. GUS, Roczniki Branżowe, 50, Warszawa 1971.
13. Roczniki Statystyczne za lata 1948—1971.
14. Ruch wędrówkowy w Polsce w latach 1960—1967. GUS, Studia i Prace Statyst., 18, Warszawa 1969.
15. Stpicyński T.: Przyczynek do analizy wędrówek wewnętrznych w latach 1952—1957. GUS, Warszawa 1960.
16. Stpicyński T.: Struktura przestrzenna migracji wewnętrznej ludności. GUS, Studia i Prace Statyst., 38, Warszawa 1971.
17. Stpicyński T.: Wewnętrzny ruch wędrówkowy ludności (kierunki i struktura). GUS, Studia i Prace Statyst., 32, Warszawa 1971.
18. Uhorczak F.: Zagadnienia demograficzne i osadnictwo. Lubelskie. Biblioteka Wiedzy o Polsce Ludowej. Warszawa 1971, ss. 76—119.
19. Uhorczak F., Ostrowski J.: Typogramy F. Uhorczaka jako środek graficznej prezentacji zjawisk wielocechowych. Polski Przegl. Kartogr., 1972, 4, 4, ss. 145—151.
20. Witthauer K.: Zur geographischen Differenzierung der Bevölkerungsdynamik. Peterm. Mitt., 1969, 103, 4, ss. 289—299.

РЕЗЮМЕ

За последнее время миграция населения Люблинского воеводства так же, как и во всей Польше) достигла небывалых размеров. Структура и направления миграции были настолько специфичны, что заслуживают отдельного рассмотрения. Анализом была охвачена межвоеводская миграция населения Люблинского воеводства в 1939—1970 гг. За основу были приняты материалы ответов на вопросы анкет переписи населения относительно: 1) местопребывания в конце августа 1939 г. (перепись 3 XII 1950), если ребенок родился после 1939 г., то вопрос касался местопребывания матери; 2) местопребывания во время переписи 1950 г. (перепись населения 6 XII 1960 г.) если ребенок родился после 1950 г., то вопрос относился к местопребыванию матери. Данные о размерах

и структуре передвижения населения в 1961—1970 гг. основывались на отчетных данных органов учета населения (10, 11, 12).

Принимая во внимание специфику миграции и способ собирания материала, изучаемое 30-летие было разделено на 4 периода. Массовое перемещение населения происходило в 1939—50 гг. и обняло 2 отдельных периода: I годы войны (1939—45 гг.) и II годы интенсивного заселения западных земель Польши (1946—50 гг.). Перемещения, в основном вызванные процессами урбанизации страны, происходили в 1951—70 гг. и обняли два последующие десятилетия: III период (1951—60 гг.) и IV (1961—70 гг.).

Первый период, обнимающий годы войны, характеризовался огромными изменениями в численности и структуре населения, вызванными военными действиями, репрессиями оккупанта, вывозом населения на принудительные работы в Германию и т.д. Вследствие отсутствия в этот период систематического учета населения, трудно отделить изменения, произошедшие вследствие перемещения населения от изменений, вызванных естественным перемещением. Так же трудно отделить межвоеводские перемещения во время войны от перемещений в первые послевоенные годы. Перепись 1946 г. показала убыль около 440 тыс. человек, т.е. около 20% состояния в сентябре 1939 г. В действительности военные потери были большими, т.к. уже в 1944 г. начало прибывать население из Советского Союза. Перепись 1946 г. показала особенно высокие потери в городах (31,9%): в деревнях же убыток составлял 17,5% (табл. 1).

Большая часть межвоеводской миграции, зарегистрированной переписью 1950 г., приходилась на II из выделенных периодов, т.е. на первые послевоенные годы. Число лиц, которые в 1939 г. жили в Люблинском воеводстве, а перепись 1950 г. застала их в других воеводствах, было почти в 10 раз больше, чем число лиц, мигрировавших в обратном направлении (табл. 3). Численное превосходство отплыва над приплывом было характерно для всех воеводств давних земель Польши. Разница наблюдалась только в направлениях и в интенсивности. 70% всего отплыва из Люблинского воеводства оселилось в пяти западных воеводствах (Вроцлавское, Ольштынское, Кошалинское, Щецинское, Гданьское). Миграция населения между Люблинским воеводством и территорией давних польских земель была значительно слабее и носила характер двустороннего обмена, особенно по отношению к соседним воеводствам.

Интенсивность отплыва в западные воеводства значительно уменьшилась в третьем периоде (1951—1960 гг.), в то же время увеличился приплыв (рис. 2, 3, 6). В 50-ые годы наблюдается отчетливый отплыв из деревни в города. В то же время среди иммигрантов преобладает сель-

ское населения (табл. 4, 5). В целом отплыв населения из Люблинского воеводства в 1951—60 гг. был в два раза больше, чем прилив (табл. 6).

Данные о миграции, основанные на регистрации изменений местожительств в 1961—70 гг. подтвердили общую тенденцию связей, которые возникли в предыдущие периоды, особенно во втором (рис. 4, 5, 7). В годы четвертого периода наблюдается отчетливое уменьшение подвижности населения при незначительном увеличении эффективности миграции.

Характерной чертой межвоеводской миграции населения Люблинского воеводства был отрицательный миграционный баланс за все рассматриваемое нами тридцатилетие. Годы войны — совершенно особый период, во время которого миграция населения носила принудительный характер. Кроме того, эта миграция не явилась продолжением предвоенной миграции и не создала более постоянных связей. Настоящие миграционные связи сформировались в первые послевоенные годы. Первые связи с западными воеводствами по существу датируются этим периодом. Направления и интенсивность миграционных связей установились до 1950 г. и в общих чертах сохранились в последующие два периода (рис. 1, 6, 7).

Миграционные потери в Люблинском воеводстве были самые большие в период заселения западных земель Польши, а потом постепенно уменьшались. По размерам отплыва населения в рассматриваемое тридцатилетие Люблинское воеводство уступало только Келецкому. Миграционные потери, если их рассматривать только с точки зрения численности, в настоящее время пока не тревожны. В 50-ые годы миграционные потери составляли около 25% естественного прироста населения. Зато в 60-ые годы потери составляли уже 28%, т.к. естественный прирост уменьшался быстрее, чем миграционные потери.

Селекционное воздействие миграции на популяцию Люблинского воеводства очень неблагоприятно. Самым ярким проявлением последствий миграции является уменьшение численности молодых людей в группе производственного возраста. Поэтому постоянная миграция явилась одной из причин (кроме других, общепольских) уменьшения рождаемости. В 1970 году в Люблинском воеводстве процент детей и молодежи был одним из низких во всей стране. В результате этого в 1970 г. медиана возраста населения Люблинского воеводства, которая в 1950 г. была одной из самых высоких в стране (23,6 года) достигла 29,2 года и уступала только Лодзинскому воеводству (29,5 года) и превышала наиболее урбанизированное Катовицкое воеводство (29,1 года). Одновременно повысился коэффициент смертности при относительно благоприятном стандартном коэффициенте смертности. Это явление можно объяснить

необыкновенно высоким участием в смертности лиц непроизводственного возраста.

Неблагоприятная структура возраста является одной из главных причин высокой профессиональной активности населения — в основном путем затруднения населения допроизводственного и послепроизводственного возрастов. Две последние переписи населения показали, что население Люблинского воеводства является самым профессионально активным населением в стране (12).

Вышеперечисленные явления, оставаясь в тесной связи с отрицательным миграционным сальдо населения Люблинского воеводства, не исчерпывают всей темы, а только указывают нам на проблемы, требующие отдельного рассмотрения.

SUMMARY

During the last thirty years migration movements in the Lublin voivodeship, as well as in Poland, have taken place on a quite unprecedented scale. The intervoivodeship movement of the people of the Lublin voivodeship has had a peculiar nature and has left considerable traces on the population size and structure, enough to be treated separately.

The investigation of the movements is based on the census data, as well on registration data on migration. The information about directions of population movements, to and from the Lublin voivodeship, is provided by census questions concerning the place of residence: at the end of August 1939 in the census of 1950 (Fig. 1), and at the end of 1950 in case of the 1960 census (Figs. 2, 3, 6). Information on the population movement for the years 1961—1970 is supplied by registration data (Figs. 4, 5, 7).

During the years 1939—1970 one can distinguish four different periods of population movement in accordance with the character of migration and that of statistical data. The greatest population movement took place in the years 1939—1950, and covered two different periods: the time of the war 1939—1944 and the time of the mass transfer of population to the western and northern voivodeships in the years 1945—1950. The migration connected mainly with the urbanization process in Poland took place in the years 1951—1970 and covered two successive intercensal decades 1951—1960 and 1961—1970.

The early period under investigation (1951—1960) was characterized by substantial changes in number and structure of population due to heavy casualties during the Second World War. There were heavy losses in the war as well as extermination and forced movement of labour (to satisfy the labour requirements of Germany), and forced resettlements,

refuges, and so on. The total population of the voivodeship at the census of 1946 showed, since 1939, a decrease of about 440,000 persons i.e., 20 per cent of the number of 1939. At the same time the town population showed a decrease of about one third of the total, the loss of the rural population reached a little over 17.5 per cent of the total.

Unfortunately, the statistical data for the war years do not exist. Because of some fragmentary statistics, it is difficult to separate the changes in the number of population due to the war casualties from those being the result of the natural movements. It is equally difficult to separate the intervoivodeship movement during the war from those taking place in the immediate post-war years. The first are those in respect of which no numerical data are available at all. In fact, the war casualties exceeded the number of 440,000, because since August 1944 the transfer of the people of the Polish origin took place from the Soviet Union.

The number of the population who lived in the Lublin voivodeship in 1939, and the census of 1950 found them in other voivodeships, was about ten times higher than the number of migrations who came into the Lublin voivodeship in the years 1939—1950 and the census year of 1950 found them there (Fig. 1). The census statistics show that the majority of the intervoivodeship movements took place in the second period considered (1945—1950).

Immediately after the war, the largest mass emigration was directed to the western and northern voivodeships and constituted 78.8 per cent of the total outflow from the Lublin voivodeship for the years 1939—1950. The direction of the outflow was typical of that of all pre-war voivodeships, yet there were differences concerning volume. Most of the emigrants went to the Wrocław, Olsztyn, Koszalin, Szczecin, and Gdańsk voivodeships. The total number of the emigrants to those five voivodeships exceeded 70 per cent of the total losses in the Lublin voivodeship. The two-way migratory movements took place between the Lublin voivodeship and all pre-war voivodeships, emigration being not exceeded far over immigration.

In the course of the two recent decades, like former periods, the Lublin voivodeship experienced a migration loss. During the third period covering the years 1951—1960, the intensity of emigration to the western and northern voivodeships decreased and that of immigration increased or took place for the first time at all (Figs. 2, 3). It was due to quite a large number of the emigrants, who left in the second period (1945—1950), re-immigrated to the Lublin voivodeship. The analysis based on the registration data for the years 1961—1970 has confirmed a general trend of the interrelationships of migration to and from the Lublin voivodeship,

which formed at previous periods, especially during the time of settling the northern and western voivodeships.

The migratory losses reached the record volume for the period 1945—1950. The total migration losses of the Lublin voivodeship for the last thirty years were the highest in Poland after the Kielce voivodeship. These losses, however, have not been alarming if treated as a total only. The migration losses for the years 1951—1960 were equal to nearly one-quarter of the natural increase for this period. During the years 1961—1970, the emigration surplus was equal to 28 per cent of the natural increase for this decade. It was due to the fact that the natural growth decreased faster than the decline of net emigration.

The selective character of migration has been responsible for considerable changes in age structure. The persistent outflow has resulted in a decline of the birth rate. In 1970 the proportion of children and young people was one of the lowest in Poland. Due to a high proportion of the people aged 60 and over, the crude death rate has been very high, the standard rate being more favourable. The high age median provokes an unusually high rate of economically active population.

The above described phenomena, resulting in a net emigration of the Lublin voivodeship population, are only a contribution and require further research.